

виробничий центр “Рідна мова”. – К.: Довіра, 1999. – 431 с.; **10. Потебня А.А.** Эстетика и поэтика. – М.: Искусство, 1976. – 614 с.; **11. Потебня А.А.** Мысль и язык. – К.: СИНТО, 1993. – 191 с. **12. Потебня А.А.** Слово и миф. – М.: Правда, 1989. – 282 с.; **13. Степанов Ю.С.** Константы. Словарь русской культуры: Опыт исследования. – М.: Языки русской культуры, 1997. – 824 с.; **14. Хайдеггер М.** Бытие и время / Работы и размышления разных лет / Пер. с нем. – М.: Гнозис, 1993 – 452 с.; **15. Шевченко Л.І.** Інтелектуальна еволюція української літературної мови: теорія аналізу. – К.: Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2001.– 478 с.; **16. Шпет Г.** Внутренняя форма слова. Этюды и вариации на темы Гумбольдта. – М. (б/в), 1927. – 219 с.; **17. Шпет Г.Г.** Сочинения. – М.: Правда, 1989. – 608 с.

Дубова Л. О. (Київ, Україна)

Птахи з чоловічою символікою в мовній картині світу болгар (на прикладі орла та сокола)

У статті досліджуються переносні й оцінювальні значення лексем орел і сокіл, стійкі порівняння, фразеологізми й паремії з компонентом-назвою птаха, які відображають образне сприйняття світу болгарами. Залучення до аналізу лінгвістичного й міфологічного матеріалу дозволило встановити риси, котрі приписуються болгарським етносом цим птахам, а також розкрити національно-культурну специфіку досліджуваних лексем.

Ключові слова: орнітонім, переносне значення, оцінювальне значення, мовний стереотип.

В статье исследуются переносные и оценочные значения лексем орел и сокол, устойчивые сравнения, фразеологизмы и паремии с компонентом-названием птицы, которые отражают образное восприятие мира болгарами. Привлечение лингвистического и мифологического материала к анализу позволило установить черты, приписываемые болгарским этносом этим птицам, а также обнаружить национально-культурную специфику исследуемых лексем.

Ключевые слова: орнитоним, переносное значение, оценочное значение, языковой стереотип.

The article treats figurative and words' evaluative meanings of the lexemes орел and сокол, stable comparisons, phraseological units and paremic utterances containing the names of birds reflected the figurative world perception of Bulgarians. Bringing linguistic and mythological material to the analysis allowed to discover the features ascribed to these birds by Bulgarian ethnos, to disclose ethno-cultural specificity of the analysed lexemes.

Key words: ornithonym, figurative meaning, words' evaluative meaning, language mental stereotype.

Опозиція чоловіче-жіноче в групі птахів є однією з найпоширеніших після поділу їх на чистих і нечистих (або «добрих» та хижих) [6, 527]. Так, кожному птаху приписується характеристика певної статі, відповідно до граматичних ознак роду орнітоніма та міфологічних уявлень про птаха. Наприклад, до жіночої статі відносять ластівку, курку, зозулю, сороку та ін., а до чоловічої – орла, сокола, голуба, ворона, яструба й ін.

Найбільш яскраво чоловіча символіка проявляється в таких птахів, як

орел та сокіл, що стали своєрідними символами людини мужньої, відважної та сильної. Незважаючи на вдавану схожість, ці птахи займають різні «ніші» в мовній картині світу болгар.

Орнітонім *орел* успадковано болгарською мовою з праслов'янської. Пор. стел. орьль, схв. орао, Р.в. орла, слн. orel, Р.в. orla, рос. орёл, Р.в. орла, укр. орел, Р.в. орла, чес. orel, Р.в. orla, слц. orol, пол. orzeł, Р.в. orla, кашуб. wòżel, вл. worjoł, нжлуж. jefel, jerje, herje, Р.в. jerla, полаб. vŭřal. Псл. *огь-ль, *(j)егьль вважають спорідненим з лит. erėlis, латв. ērglis, (<*ērdlis), стпрус. arelie.

У сучасній болгарській літературній мові (а також у науковій термінології) нормою є назва *орел*, діалектні назви *баба* та *онгон*. У назвах *баба* (тур. батько) та *онгон* (родовий символ тюркомовних народів) проявляється чоловіча символіка птаха і як родового тотему: поширеним у народних казках західної Болгарії є мотив весілля орла та дівчини [7, 47].

Окрім того, метафорично переосмислюючись, орнітонім *орел* у болгарській мові, позначає сміливого, гордого та сильного чоловіка.

У південних слов'ян орел наділяється медіаторськими функціями. За віруваннями болгар, орел – єдина жива істота, що виступає медіатором між верхнім і нижнім світом, він може підніматися високо над хмарами та опускатися в підземний світ [10, 151]. Уявлення базується на спостереженні над поведінкою птаха, який живе на найвищих гірських вершинах, а на землю спускається лише за їжею. Саме тому фразеологізм *орлово гнездо* означає далеке гірське селище.

Зазвичай, людям дуже рідко вдається побачити орла. Вираз *орли падає* вживається на позначення чогось неймовірного, небаченого раніше. Орел зустрічається лише сміливцям, гайдукам і вівчарям, яким орел, незважаючи на свою природу хижака, допомагає при необхідності [11, 77]. Предметом особливої гордості писарів було колиш орлине перо [10, 152], яке можна було лише десь знайти, з огляду на сувору заборону вбивати цих птахів.

З медіаторськими функціями орла пов'язані його амбівалентні якості [6, 610]. З одного боку, він наділений позитивними якостями – вважається чистим, «божим» птахом, що допомагає людям, з іншого – це птах хижий, якого споріднюють із «нечистими» птахами коршуном та яструбом прагнення до наживи та жадібність. Недарма, болгари розрізняють два види орлів – білих та чорних.

Білих називають *баба*, а чорних – *козгун*, але поширені також і назви *бял орел*, *черен орел*. Чорний харчується падаллю, викрадає ягнят, овець, полює на зайців, змії, черепах. Білий орел живиться лише падаллю, тому він і вважається корисним, а чорний краде ягнят і овець, наносячи шкоду.

Орла вважають царем птахів, найбільш сміливим і гордим птахом [11, 77], про що свідчать фразеологізми: *орельт мухи не лови* і *с мухи не се храни* – про горду людину, або про людину, яка знає собі ціну; *подир орлите хранят се и гарваните* – про людей, що мають право першості, певні переваги.

Болгари приписують орлу панування над небесними стихіями: він, нібито може вести за собою хмари, бореться з ними. Проганяє від селищ хмари з градом, б'ючись із ними та відводячи за собою. А там, де орел зупиниться, чекають сильного граду [4, 44]. Тому забороняється убивати орлів, розорювати їхні гнізда [10, 151], а той, хто порушує цю заборону, карається

каліцтвом, хворобою або нещастям у домі.

За іншою легендою, орли згрішили перед Богом, за що були покарані заборonoю пити проточну воду з Петрова дня до дня св. Іллі. Протягом цього періоду пити вони можуть лише із калюж. Якщо ж птахи спускаються до річки – вода вмить стає кривавою. Тому в цей час вони кружляють над землею з пронизливим криком, вимолюючи у Бога дощ [11, 78]. Це повір'я базується на спостереженнях за поведінкою птахів і на їх здатності передбачати погоду: коли орли піднімаються в польоті високо в небо, а потім із криками стрімко опускаються вниз – через кілька днів буде сильний дощ; багато орлів – на дощ і град; орли пронизливо кричать – погода зіпсується [4, 44].

Ще однією специфічною рисою орла за міфологічними уявленнями болгар є його довголіття. Орел ніколи не старіє, бо купається на краю світу в озері з живою водою. Це повертає йому молодість [10, 151]. Саме це вірування стало основою багатьох фразеологізмів: *живея с орлите* – жити довго, багато років, більше, ніж живуть зазвичай; *с орлите съм* – дуже старий; *връстник с (белите) орли* – про людину, яка дожила до глибокої старості.

Іншою характерною рисою, відображеною в мові, є надзвичайно гострий зір у цих птахів: *имам орлови очи* означає добре бачити та помічати все навкруги.

Але, незважаючи на яскраво позитивну символіку, орли деякими своїми рисами (хижацтвом, жадібністю) наближаються до птахів із негативною символікою - таких, як ворони, галки, яструби. Про це свідчить і факт, що у прислів'ях, приказках і фразеологізмах ці орнітоніми виступають як синоніми: *като орли (гарвани, гарги) на мърша се нахвърлят (струпват се, налитат)* – злітаються у великій кількості, наввипередки, жадібно; *орли и врани (гарвани) да го изядат!* – форма прокльону. Численною є група порівнянь фразеологізмів та паремій, що відображають хижацьку природу орла: *гледам като орел на мърша* – дивитися жорстоко, роззлючено, жадібно; *грабна я като орел пиле* – жорстоко, безжально; *орлите хвъркат по един, ама мършата ги събира*; *орелът кляка, където има мърша* – хижацька природа, жадібність; *където ходи, орлите води* – про людину, яка скрізь робить шкоду; *имам орлови нокти* – такий сильний, що всі бояться навіть зачіпати, *на която страна зашестат (завият) орли* – тамо мърша – про грабіжників або тих, хто прагне одержати щось на дурно [10, 152].

Окрім того, досить поширеними є і форми прокльонів, в яких орел виступає як зла сила: *орли да го разнесат!*; *орли да го ядат!*; *орли очите да му изключат!*

Отже, орел завдяки своїй амбівалентності поєднує в собі як позитивну, так і негативну символіку, що знаходить відображення і в тлумаченні снів: якщо орел сниться – на добро, прибуток, зловити орла уві сні – великий прибуток і гарні новини, але якщо він нападає – поганий знак [10, 151].

Дещо інша символіка притаманна соколу. Основною характеристикою сокола є молодість. Переносне значення орнітоніма – сміливець, парубок, дужий молодий хлопець [2, 854]. *Сокол□нце, сокле, соклец, соколук, сокол□нок, соколця, соколочья* [8, 217] – це пестливі звертання до молодого хлопця, коханого. Крім того, зустрічається в болгарській мові і чоловіче ім'я *Сокол*.

У народних піснях гарного хлопця порівнювали саме з соколом, а дівчину з

соколицею – *геракиня*:

*Ой Дойчине, мой соколе!
Ти си стана сив-бял сокол,
Аз си станах пѣстра геракиня* [10, 153].

Під час весільного обряду молодих теж називають *сокол* та *геракиня*:

*Сокол иде, геракиня води,
Гъльб иде, гъльбица води* [10, 153].

Показовим у цьому плані є і тлумачення снів: якщо хлопцю уві сні щастить зловити сокола – значить візьме за себе дівчину, яка йому подобається; якщо дівчині сниться сокіл – вийде за того, кого любить.

Про молодість та вроду сокола свідчать фразеологізми, паремії та порівняння: *да е жив соколѣт, че има дваѣсет гургулицѣ*; *да е жив соколѣт – яребици триста* – про безліч можливостей для людини, яка має особливі якості - гарну зовнішність, талант, знання або досвід у чомусь (так говорили про красивого та хазяйновитого парубка, за якого б з радістю пішла будь-яка дівчина) [8, 80]; *сокол, ама гол, гол като сокол* – про гарного, але бідного хлопця.

Але разом із тим, підкреслюється неважливість багатства у порівнянні з особистими якостями того, хто метафорично називається соколом: *сокол с перата лети, а не с месото*; *соколѣт по летенето се познава* – про людину судять з її справ.

Сокол вважається найбільш сміливим і героїчним птахом. Саме тому він зображується як приятель парубків, героїв, бояр і воєвод у героїчному епосі болгарського народу. Там його називають *сив-бял сокол*.

У повір'ях сокіл виступає як вісник Бога. Тому зазвичай саме «сив-бял сокол» використовувався болгарами в якості листоноші, а не голуб, як у інших народів. Лише сокіл може принести ув'язненому новини з рідного дому, тому він відає їм останнє:

*Гуро храни два сиви сокола:
Прѣсти реже, та ги месо храни,
Сълзи рони, та ги вода пои,
Коса скуби, та им гнезда вие* [8,79].

Надзвичайно рідко акцентуються хижацькі інстинкти сокола як у фразеології (*соколов поглед, соколови очи*), так і у народній творчості:

*Що е било сив-бял сокол,
Сив-бял сокол кръвопийник...
Та налита да си хване,
Да си хване млада Бога* [8, 80].

І це незважаючи на те, що використання соколів для полювання було досить популярним серед болгар. Це було улюблене заняття турецької аристократії, а пізніше – і болгарського боярства (до XIV – XVст.). Наскільки важливим для турецького султанського оточення та феодальної знаті було полювання з соколами, свідчить факт існування привілейованих соколярських (*dogandzi*) селищ, жителі яких протягом п'яти століть (XIV – XIX ст.) тренували та поставляли соколів для знаті, а також залучалися до самих ловів [3, 159].

Отже, орел та сокіл в уявленнях болгарського народу наділені переважно чоловічою символікою. Вони уособлюють силу, сміливість, мужність, але разом із тим, хижість і ворожість людській природі. Мовний та міфологічний

матеріал дозволяє встановити риси, які приписуються болгарським етносом цим птахам: для орла це – панування над іншими птахами та стихіями, доволіття, гострий зір, гніздування на вершинах гір далеко від людей, здатність передбачати погоду, але і жорстокість та жадібність; для сокола – передусім, молодість, сміливість, врода, функція вісника, мисливця, але і непередбачувана природа хижака.

Таким чином, удавана схожість передусім метафоричного значення досліджуваних орнітонімів зникає із залученням міфореалістичних даних до аналізу, що дозволяє глибше розкрити мотивацію багатьох болгарських фразеологізмів, стійких порівнянь та паремій із компонентом-назвою птаха, а також виявити їх національно-культурну специфіку.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Българска митология. Енциклопедичен речник /Съст. А. Стойнев. - София, 1994;
2. Български тълковен речник. – София, 1963; 3. Вакарелски Х. Етнография на България. – София, 1977; 4. Вацов С. Народна метеорология. Сборка от български народни поговорки, пословици, правила и предсказания за времето. – София, 1900;
5. Влчева Д. Птице у бугарским народним представама и веровањима о свету и човеку / Кодови словенских култура. – Београд, 2003; 6. Гура А. В. Символика животных в славянской народной традиции. – М., 1997; 7. Георгиева И. Българска народна митология. – София, 1983; 8. Геров Н. Речник на Българския език. Фототипно издание. – София, 1977; 9. Кювлиева-Мишайкова В. Устойчивите сравнения в българския език. – София, 1986; 10. Маринов Д. Избрани произведения. – София, 1981. - Т. I; 11. Томовъ А. Животни в българското народно творчество. – София, 1945; 12. Славейков П. Р. Български притчи или пословици и характерни думи. – София, 1972; 13. Славянские древности. Этнолингвистический словарь. – М., 1995.

Єрмоленко С.С. (Київ, Україна)

Позахудожні мовні моделі у художньому дискурсі

Автор досліджує явища, пов'язані з використанням мовою художньої літератури моделей мовних утворень, властивих іншим, зокрема спеціальним функціонально-дискурсивним різновидам.

Ключові слова: мова художньої літератури, мова спеціальної літератури, модель, текст, термін.

Автор исследует явления, связанные с использованием языком художественной литературы моделей языковых образований, свойственных иным, в частности специальным функционально-дискурсивным разновидностям.

Ключевые слова: язык художественной литературы, язык специальной литературы, модель, текст, термин.

The article's subject matter is phenomena generated by artistic language's adopting of linguistic formations peculiar to technical language.

Key words: artistic language, technical language, model, text, term.

Розвиток виражальних засобів і можливостей, властивих художній літературі та її мові, як відомо, відбувається шляхом семіотичного запозичення,